

Оксана Басюк, Марта Костікова

«НАВІЩО МИ ЦЕ ВИВЧАЄМО?»

Матеріали для дискусій на уроках
всесвітньої історії у 8 класі

Посібник для учнів та вчителів

7 кроків від фактів до осмислення:

«Твердження» — зумисно провокує дискусію

«Основна частина» — короткий виклад фактів до теми

«Аналоги в історії» — приклади схожих процесів і явищ з інших країн, періодів, ситуацій

«Застосування у наступних темах» — це працює!!!

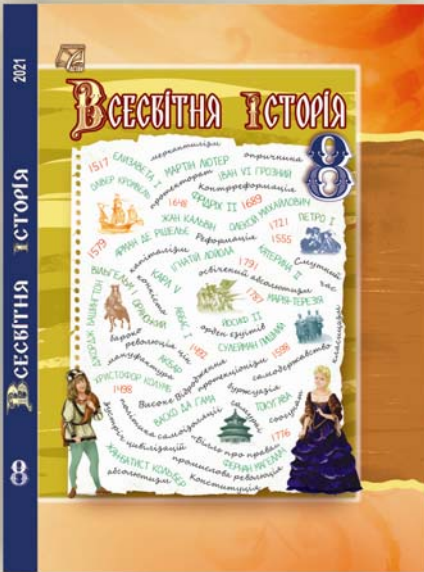
«Проекція в майбутнє цієї теми» — згодом корисно буде пригадати та опертися

«Висновок» — для завершення дискусії

«Незручна правда» — для власної рефлексії

Деякі теми доповнені рубрикою

«Публічна історія» — посилання на медіаресурси

ЗМІСТ

Розділ 1

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН

До § 2. Великі географічні відкриття XV–XVI ст. До нових рубежів та нової реальності!.....	5
До § 3. Цивілізація доколумбової Америки. Завоювання Нового світу Біологічне вторгнення?	8
До § 4. Становлення капіталістичних відносин Революція цін — революція знань — революція світоглядів	11

Розділ 2

ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

До § 5. Гуманізм. Відродження Світ, у центрі якого людина. Європейська людина.....	14
До § 6. Реформація Спасіння вірою. Виклик прийнято. Кінець монополії католицької церкви на душі віруючих.....	17
До § 7. Контрреформація в Європі Жорстка чи м'яка сила?.....	21
До § 8. Культура бароко і нова європейська наука Культура бароко як інструмент Контрреформації	24

Розділ 3

ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ в XVI–XVII ст.

До § 9. Франція в XVI–XVII ст. Держава — це я, держава — це Версаль. Король-сонце, король-суперстар	28
До § 10. Володіння династії Габсбургів. «Чистота» релігії, «чистота» крові	32
До § 11. Національно-визвольна війна в Нідерландах Імперія толерантності.....	35
До § 12. Англія в XVI–XVII ст. Революції ходять парами	39
До § 13. Річ Посполита: шляхетська демократія Нагодувати Європу.....	43
До § 14. Тридцятилітня війна Чи може «у повітрі пахнути війною»?	47

Передмова

Древні казали: «In vino veritas». Вважали, що істина у вині. Ми ж переконані: істина – у дискусії.

Запропоновані матеріали до уроків всесвітньої історії у 8 класі мають на меті розбурхати дискусію навколо сучасного вивчення шкільного курсу історії. Хочемо трохи змістити акценти від фактажного вивчення матеріалу до його осмислення, сформувавши учня не тільки знаючого, а й думаючого.

Стрижневе запитання, на яке шукаємо відповідь: навіщо ми це вивчаємо?

Щоб полегшити пошуки відповіді, пропонуємо виконати разом із семикласниками кілька кроків.

Розпочати з **«Твердження»**, що зумисно провокує дискусію, далі – через **«Основну частину»**, котра містить якнайкоротший виклад теми з виділеними датами й місцями подій, ключовими поняттями та дійовими особами, пригадати **«Аналоги в історії»**, зокрема в інших країнах, періодах, ситуаціях. Звичайно, варто знати, що отримана інформація може бути корисною і мати **«Застосування у наступних темах»**, а також наголосити, якою є **«Проекція в майбутнє цієї теми»**. Для завершення дискусії пропонуємо **«Висновок»**, а також цікаву рубрику **«Незручна правда (для власної рефлексії)»**. Деякі теми доповнені посиланнями на медіаресурси під рубрикою **«Публічна історія»**.

Матеріали для уроків всесвітньої історії у 8 класі підготовлено відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, навчальної програми «Всесвітня історія. 7–9 класи», підручника «Всесвітня історія : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, В. В. Островський, О. Я. Басюк, І. Л. Паршин, М. І. Костікова. — Тернопіль : Астон, 2021».

Навчаймося цікаво та з користю!

§2 *Тема:* Великі географічні відкриття XV—XVI ст.

Твердження: «До нових рубежів та нової реальності!»

Основна частина:

Великі географічні відкриття XV—XVI ст. — надважливий цивілізаційний «вибух», який докорінно змінив хід світової історії. Це один з тих переломних моментів, що розділив світ на «до» і «після». Про що ж йдеться? Європейці почали підкорювати «решту» світу. Саме в цей історичний момент і зародилося поняття домінантності європейської (західної) цивілізації. Що ж спонукало європейців-відчайдухів завойовувати маловідомі землі?:

- Жага багатств і нових володінь (Європа стала «замалою»);
- бізнесовий хист, адже з появою держави османів торгівля зі Сходом фактично припинилася;
- релігійні міркування (не забуваймо, що європейське ранньомодерне суспільство вже не таке фанатичне як середньовічне, однак християнство ще довго відіграватиме одну з ключових ролей у житті Європи);
- стрімкий розвиток науки та інженерії, який тільки сприяв втіленню амбітних планів.

Географічні відкриття як процес дослідження нашої планети тривали фактично завжди, і певним чином, продовжуються досі. У період Великих географічних відкриттів відбулося досить багато морських подорожей. Однак, традиційно акцентуємо увагу на трьох. Чому? Бо вони справили найбільший вплив на історію людства. Звичайно ж, це подорож **Христофора Колумба 1492** року. І хоча достеменно вже відомо, що першовідкривачами Америки

стали вікінги (про це відкриття забули «через непотрібність»), а **Х. Колумб** до кінця життя так і не усвідомив важливості своєї експедиції, та факт залишається фактом — саме після відкриття Колумба, Америка входить у сферу інтересу і впливу Європи. Подорож **Васко да Гама 1497–1499** років таки прокладає такий бажаний морський шлях в Індію. А родзинкою стала навколосвітня подорож **Фернана (Фернандо) Магеллана 1519–1522** років. І хоча сам мореплавець трагічно загинув у часі мандрівки, однак все ж довів, що Земля все-таки кругла!

Наслідки Великих географічних відкриттів стали не лише революційними, а й всеохопними. Певною мірою ми ще й досі їх не усвідомили. Крім очевидних (шаблонних) наслідків, як-от розквіт наукових знань (у першу чергу географічних) чи «революції цін», є ще й приховані — довготривалі, ті, що ми відчуваємо й донині. Адже саме в той момент почав формуватися «наш» світ. Той світ, яким ми його бачимо й у якому живемо, — світ глобальний.

Аналоги в історії: неолітична революція.

Застосування у наступних темах:

- капіталістичні відносини;
- колоніальні імперії;
- Реформація тощо (майже всі наступні теми).

Проекція в майбутнє: саме з відкриттям європейцями «Нового світу», наша Західна цивілізація стала на шлях першості. Саме тут почалася європейська домінантність.

Висновок: після Великих географічних відкриттів світ став осягнутим, скінченим. Людство сформувалося як єдиний соціум, почався глобальний (всеохопний) період.

Незручна правда (для власної рефлексії): у доколумбовому світі не було меж, тільки людська уява сягала за край, де малювала слонів і черепах... Яким безглуздим нам це видається зараз. Але колись, коли осягнемо недсяжний поки всесвіт, — тоді і наші парадигми, мабуть, у когось викликать іронічну посмішку.

Тема:

§3 Цивілізація доколумбової Америки. Завоювання Нового світу.

Твердження: «Біологічне вторгнення?»

Основна частина:

Доколумбова Америка — яскрава та самобутня і така невідома. Численні народи, які населяли ці землі сотні років, активно взаємодіяли між собою та, водночас, йшли своїм історичним шляхом. Вторгнення європейців не порушило едемської ідилії — її там не існувало. Але в один момент перевернуло і зламало той неповторний світ. **Конкіста** просто змела ці цивілізації! Неповторних та розвинених (чого вартий тільки їх календар!) **майя (мая)** підкорив **Франсіско де Монтего**. Жорстоких та войовничих **ацтеків** — **Ернандо Кортес**. Історія їх завоювання цікава, «Cherchez la femme», як сказали б французи. (Про це в к'юаркоді у параграфі). Могутніх і неймовірно багатих **інків** підкорив **Франсіско Пісарро** (не без хитрощів, звичайно). Та як вдалося жменьці європейців підкорити великий континент? Навіть два?!

Трагедія, яка розгорнулася в Америці у той час, мала кілька причин. Однак важко однозначно визначити, які з них ключові. Відразу спадає на думку вогнепальна зброя та кінна кавалерія європейців. Це просто шокувало мезоамериканців. Особливості вірувань та культурна гостинність деяких народів зіграли з ними злий жарт. Чи, можливо, вони просто не могли оцінити рівень загрози від дивних прибульців? Європейці використали «нечесні, неблагородні» методи. Чи то звичка у них така була, чи то просто усі «невірні» людьми не вважалися? Однак останні дослідження малюють трохи іншу

картину. Європейці привезли з собою невидимих і вкрай підступних ворогів — віруси та бактерії. Нові, невідомі американцям, хвороби полонили континент. Знесилені та вимучені, аборигени не чинили опору. Європейцям і завойовувати нікого особливо не довелось... Нові види рослин і тварин, зокрема диких свиней, змінили середовище континенту, нові шкідники нищили врожаї, а корінне населення не знало, як цьому дати раду... «Біологічне вторгнення» — термін, який все частіше використовують при вивченні цієї теми.

Зустрічі цивілізацій... Вони бувають різними. Та переважно трагічними. Важко визнавати за «іншими» такі ж права, як і за «собою». Від часу Великих географічних відкриттів європейці стали на шлях першості. Та якою ж кривавою була ціна їх домінантності? Підкорили Америку, Африку, згодом Австралію, величезну частину Азії... З неймовірною швидкістю творилися колоніальні імперії. Фактично весь світ став сировинним додатком Європи... Її могутність будувалася ціною життів мільйонів неєвропейців, а найсумніше — це все робилося «в ім'я Господнє». Союз «Зброї і Біблії» дав феноменальний результат — європейці насадили свою цивілізацію всьому світові. Тож «...спадщина європейської експансії і досі відкидає моторошні тіні...», — саме так зазначив у своїй «Історії Європи» Крістофер Кларк, австралійський історик, діючий професор Кембриджського університету.

Аналоги в історії:

- Монгольська імперія, яку зруйнувала «чорна смерть»;
- Реконкіста — зустріч цивілізацій.

Застосування у наступних темах:

- Теми, пов'язані з історією Нового світу;
- завоювання азійських регіонів, зокрема Індії;
- епідемія тифу у період Першої світової війни.

Проскція в майбутнє: біологічна зброя і нині є вкрай важливим і небезпечним явищем. А ще більшої дошкульності додає той факт, що надто часто вона виходить з-під контролю людини.

Висновок:

- епідемії та хвороби є вкрай важливим чинником в історії людства;
- Зустріч цивілізацій найчастіше закінчується сходженням з історичної арени однієї з них. На жаль.

Незручна правда (для власної рефлексії):

- ми надто легковажимо, недооцінюємо чи просто не беремо до уваги всі ризики, пов'язані з нашою діяльністю, нарощуємо озброєння одні проти одних, залишаючись беззахисними перед «невидимим ворогом»;
- перемагають не завжди більш розвинені, гідні чи розумні. Часто переможцями стають ті хто краще «махає кулаками»;
- ми й до сьогодні не навчилися повною мірою адекватно сприймати й осмислювати інакшість.

Публічна історія: «Світ до і після Колумба»:

1 серія <https://www.youtube.com/watch?v=LQHlwQyk4aQ>

2

серія

<https://www.youtube.com/watch?v=FlotX77Gb6Q&t=3s>

§4 *Тема:* **Становлення капіталістичних відносин.**

Твердження: «Революція цін — революція знань — революція світоглядів».

Основна частина:

До утвердження **капіталізму** життя людей було тісно пов'язане з природою. Навіть більше — залежало від цієї природи. Людей не турбувало питання збагачення, їх турбувало питання виживання. Саме тому земля була найбільшою цінністю, адже вона давала таку можливість, а її власники ставали «господарями життя». Місце людини у соціумі визначалося, переважно, не її особистісними якостями чи досвідом, а походженням. Це все робило життя людське «замкненим» і рутинним, та ще й церква вчила не зосереджуватися на земному бутті. Та у певний час усе почало стрімко змінюватися.

Після Великих географічних відкриттів світ перевернувся! За дуже короткий проміжок історичного часу утвердилася нова реальність. Якою ж вона була? Що стало ключовим у змінах, які сталися? Складне питання. Та не буде перебільшенням сказати, що всі зміни у першу чергу відбуваються «у нас в голові». І саме зміна світогляду була в основі усіх змін, яких зазнало людство у раньомодерний час. **Великі географічні відкриття, Відродження, Реформація, Капіталізм** — і досі ведуться дискусії про причинно-наслідковість цих подій. Але очевидним є те, що саме ці речі сформували нашу цивілізацію. В її центрі опинилася людина. Із зародженням ринкових відносин з'явилися і нові способи виживання — **підприємництво та капітал**. І людина вже не

залежала від природи та її примх, вона вже і «без неї» могла забезпечити своє існування. Та ще й яке! Але тепер людина могла розраховувати лише сама на себе, на свої сили, здібності, розум і досвід. Звісно ж, така людина потребувала захисту. Тому там, де приживався капіталістичний лад, на перше місце вийшли питання недоторканості життя, свободи, власності. Свобода особистості неминуче породила питання свободи національної. Мабуть, саме капіталізм дав поштовх розвитку націй і національних держав. Так зароджувався вже наш світ.

Капіталізм — новий порядок, але нам важко його об'єктивно осмислювати, адже ми і є його «продуктами». Епоха Грошей чи епоха Розуму, епоха Прагматизму чи епоха Можливостей, епоха Бездушності чи епоха Людини? Питання без однозначної відповіді. Очевидно одне: цей лад таки найпрогресивніший з усіх раніше існуючих, тому що його найбільшою цінністю є свобода.

Аналоги в історії:

- попередні суспільні лади: первісний, рабовласницький, кріпосницький.

Застосування у наступних темах:

- Нідерланди;
- Англія;
- Франція;
- Іспанія тощо.

Проекція в майбутнє: капіталістичний лад — це лад нашого суспільства, тому варто осмислювати і розуміти його як слабкі, так і сильні сторони: зацикленість як на прибутку (гроші, гроші, гроші), так і на свободі (особистості, поглядів,

висловлювань, підприємництва тощо) як найбільшій цінності нашого устрою.

Висновок: капіталізм почав утверджуватися з кінця XV століття. Цей лад не ідеальний, але все ж якісно кращий за попередні. Очевидно, він є сходинкою у розвитку людства. І головна зміна відбулася в «головах» людей. Епохи міняються зі зміною світобачення.

Незручна правда (для власної рефлексії): говорячи про капіталізм як прогресивніше за феодалізм явище, не можна не помітити, що людство вперто трималося за старі порядки, не бажаючи їх змінювати. Адже кріпацтво остаточно скасували лише у XIX ст...

§5 **Тема:** **Гуманізм. Відродження.**

Твердження: «Світ, у центрі якого людина. Європейська людина».

Основна частина:

Італія XV століття — земля дивовижна. Швидкий розвиток торгівлі утверджував капіталізм і ринкові відносини. Партнерство зі східним (у першу чергу арабським) світом стало тісним, тому взаємовплив значний (хоч Рим і близько, та італійські республіки завжди були трішки «самі по собі»), «задушливого католицизму» тут не було. Мистецтво, релігія, політика, бізнес злилися у спільних проєктах. Це була характерна особливість нової епохи. Саме це сприяло творенню чогось неймовірного — нового світобачення, в центрі якого — ідея гуманізму. Люди припиняють «спостерігати» життя, очікуючи едемських садів (після смерті, звісно ж), а починають цінувати теперішнє життя земне, стають його активними учасниками. Вони вже не хочуть смиренно відбувати людське існування, а прагнуть діяти, радіти, реалізовуватися. Особистість, її свобода, індивідуальність, прагнення до щастя стають ключовими у новому світогляді. А він, цей світогляд, виливається у неймовірну культуру — **Ренесанс**. Союз бізнесу і мистецтва виявився напрочуд вдалим (нічим не гіршим, ніж союз зброї та Біблії). Так людство отримало неймовірне мистецтво **Відродження**.

Митці **Відродження** возвеличували людину. Вона в центрі їх творчості, їх натхнення. Найвидатнішим був легендарний **Леонардо да Вінчі**. Зазвичай, називаємо його

генієм, та він просто був чоловіком, який випередив свій час. Багато винаходів Леонардо видавалися сучасникам неймовірними. «Він схожий на людину, яка прокинулася глибокої ночі, коли всі ще міцно спали», — так про нього скаже Зигмунд Фрейд. Важко визначити галузь мистецтва, в якій Леонардо б не проявив себе. Та в центрі його творчості завжди була людина, її індивідуальність. Це яскраво прослідковується у його **«Мадонні Літті»**, з її пообкусованими нігтями (у той час простолюдинки не мали манікюрних інструментів). А якою ж повчальною є історія написання знаменитої **«Тайної вечері»**, коли Ісус і Юда змальовані з одного і того ж юнака, що так змінився за кілька років. Своїх моделей митець шукав на вулицях, вдивляючись і шукаючи «характер». Він міг це робити роками... А **«Мона Ліза»** із її загадковою посмішкою? За словами критика Вальтера Патера, саме це мистецьке полотно є уособленням самої Європи. Тут і грецький мінімалізм, і римська хтивість, і середньовічний містицизм. Хоча сама робота є творінням епохи Відродження. Цікавою є також робота ще одного митця часів Відродження **Мікеланджело Буонарроті «Створення Адама»**, де Творець простягає руку Адамові. Пальці ж Адама призігнуті, тож лише від нього (людини) залежить, чи прийме він руку Божу.

Гуманізм, визнання індивідуальності, свободи, прагнення до щастя — стали основою і нашого світогляду. Яким же правильним і, певною мірою, навіть прекрасним було це вчення. Та є одне «але». Зароджуючись як найбільш людиноцентрична ідея, ранній гуманізм дивним чином не визнавав право всіх людських істот бути людьми. В центрі творіння Божого був європеець, християнин, чоловік. А якщо хтось не потрапляв під ці критерії, то його щастя вже не було таким важливим. І дивним, парадоксальним чином (ох і

любить парадокси пані історія) у той час, коли в Європі зародився і набув поширення гуманізм, за її межами цінність людського неєвропейського життя зветься нанівець. Розгорнулася трагедія у доколумбовому світі, почалася жорстока, нелюдська сторінка історії Африки. І навіть оспіване нами Північне Відродження великою мірою відбулося завдяки капіталу, заробленому на работоргівлі...

Аналоги в історії:

- афінська демократія була рабовласницькою.

Застосування у наступних темах:

- Реформація;
- розвиток країн Італії;
- Відродження в національних культурах.

Проекція в майбутнє: Ренесанс, безумовно, є найбільш людиноцентричним і гуманним явищем, однак наслідки вибіркового і своєрідного трактування самого поняття «людина» ми відчуваємо й донині.

Висновок: новий світогляд європейців, який полонив ранньомодерних інтелектуалів, вилився в культуру Ренесансу, центральною ідеєю якого став гуманізм.

Незручна правда (для власної рефлексії): гуманізм по своїй природі є атеїстичним вченням. «Полишений сам собі, гуманізм неодмінно прямує до своєї логічної мети — атеїзму» (Норман Дейвіс).

§6 *Тема:* Реформація.

Твердження: «Спасіння вірою. Виклик прийнято. Кінець монополії католицької церкви на душі віруючих».

Основна частина:

У Середньовіччі церква мала непохитний авторитет. Але так тривало не завжди. Католицтво невпинно занурювалося в кризу. В епоху голоду, чуми та руйнацій середньовічна церква не давала людям ні стабільності, ні надії. Найяскравіше церковний занепад проявився в часі **Великої західної схизми (Папської схизми) (1378–1417)**, коли одночасно правили аж три Папи. І влада та гроші їх цікавили однозначно більше, ніж спасіння душ вірних. Вперше проблеми церкви відкрито оголив чеський релігійний мислитель Ян Гус. За таку «зухвалість» спалили не лише його книги, а й самого відчайдуха. Але рух, що неминуче породжував зміни, вже було не спинити, моральне падіння духівництва остогидло всім.

Насправді, реформаційний рух ніколи не заперечував ролі церкви у житті суспільства (не виступав проти неї, не ворогував з нею, не протиставляв себе їй). Навпаки, біля витоків цього руху стояли люди — богослови та теологи, які щиро вболівали за Христову церкву і прагнули її відродження. Вони ніколи не відрікалися від церкви — це церква зреклася їх. Врешті рух за моральне очищення церкви призвів до того, що Європа виявилася поділеною на два ворогуючі табори, розпочалися жакливі релігійні війни «в ім'я Господнє».

Ми не можемо говорити, що Реформація почалась одномоментно: виступ **Яна Гуса**, праці **Еразма**

Роттердамського, проповіді Джироламо Савонароли тощо є її невід'ємною частиною, однак початком вважають **31 жовтня 1517 року**. В цей день **Мартін Лютер** прибив на дверях Вітенберзької церкви свої знамениті «95 тез»... Так розпочалася круговерть подій, які призвели до появи третьої гілки християнства — протестантизму. Цьому вченню таки довелося врешті відкинути церкву як духовну інституцію, оголосити революційну ідею про «спасіння вірою», а єдиним авторитетом визнати Святе Письмо.

Реформація ширилася з неймовірною швидкістю і стала всеохопною. На це було кілька причин. Проблеми, які вона піднімала, заторкали не вузьке коло інтелектуалів, як гуманізм, а були зрозумілими широким масам. Так феодали прагнули звільнитися від надмірної опіки католицтва, а прості люди бачили у реформаційних ідеях можливість звільнитися від тих же ж феодалів, щирі прихильники католицтва хотіли його оновлення, а підприємцям, діяльність яких щойно окреслювалася, надзвичайно імпонувала ідея негріховності збагачення. Люди захоплено сприймали ідею «спасіння вірою», вимагали осмисленої віри, а не сліпого послуху, засуджували союз віри і церкви як помилковий і гріховний. Протестантизм зміг кинути виклик католицтву і вибороти своє місце у колі світових релігій. Правда, розділившись на незліченну кількість течій. Одні вважають це його слабінкою, інші, навпаки, — прикметною особливістю, адже він не обмежений канонами і догмами. Він вільний. Кожен має свободу трактувати спасіння і шлях до нього по-своєму і рятуватися, як вважає за потрібне.

Реформація вилилася у жорстокі **релігійні війни**. Селянська війна в Німеччині (**1524–1525**) мала ще й антифеодальний характер. Очолював її **Томас Мюнцер**, а **Мартін Лютер**, мабуть, сам не очікував такого резонансу своїх

тез. Оскільки категорично не підтримав повсталих. У Франції ситуація склалася ще гірше. Релігійні уподобання відіграли неабияку роль у боротьбі за корону. Адже головними претендентами стали католик **Генріх Гіз** і протестант **Генріх Наваррський**. А оскільки був ще й **Генріх III** — фактичний король, то війна отримала назву «**війни трьох Генріхів**». Та найжахливішою релігійною війною стала Тридцятилітня. Тут поєдналося все: релігійний фанатизм, жадоба влади, прагнення чужих багатств. Ця війна стала найжорстокішим і наймасштабнішим європейським конфліктом Нового часу.

Одним з найбільших досягнень Реформації було право на трактування Біблії. Церква втратила монополію на це трактування з моменту перекладу та тиражування цього бестселера різними мовами. Потреба читати дала поштовх розвитку освіти. Почали розвиватися національні мови, і певним чином навіть нації. Мабуть, саме з цього моменту європейці (чи не вперше) асоціювали себе не з релігією, а з приналежністю до певного народу, адже обирали мову читання.

І знову історичний парадокс! Реформація фактично розпочалася тоді ж, коли започаткували спорудження грандіозного християнського храму — собору святого Петра в Римі. Завершилося його будівництво в часі Тридцятилітньої війни, коли протестантизм утвердився остаточно. Собор мав втілювати велич і могутність папства, але був споруджений якраз у той час, коли папство втратило і велич, і могутність...

Аналоги в історії:

- Велика схизма;
- розкол православної церкви у XVII ст.

Застосування у наступних темах:

- Контрреформація;
- англіканство;
- релігійні війни у Німеччині та Франції;
- Реформація в Речі Посполитій (зокрема утворення УГКЦ);
- Тридцятилітня війна;
- еміграція у США тощо.

Проекція в майбутнє: події не завжди розвиваються таким чином, як-то уявляють собі їх засновники (люди, які стояли біля витоків). Рух за оновлення й очищення католицизму призвів до появи протестантизму. Чи цього домагався Мартін Лютер? Швидше за все, ні. Відміна продажу індульгенцій і зрозуміла Біблія — ось те, чого він прагнув! Так само, як і перші християни. Вони були б вкрай здивовані, можливо і не впізнали б у середньовічній церкві свою ранню — скромну і смиренну.

Висновок: пізньосередньовічна криза католицької церкви породила рух за її моральне оновлення. Однак влада і багатство цікавили тодішніх духівників куди більше, ніж авторитет церкви. Наслідки були неочікуваними — відбувся ще один розкол у християнстві. І течій стало вже три: католицизм, протестантизм, православ'я.

Незручна правда (для власної рефлексії): невміння адекватно реагувати на виклики призводить до втрати всього. Католицька церква таки оновилася, втративши і владу, і багатство. Ще й надала можливість народитися протестантизму.

§7 *Тема:* **Контрреформація в Європі.**

Твердження: «Жорстка чи м'яка сила?»

Основна частина:

Європою ширилася **Реформація**. Люди захоплено вітали ідею «про спасіння вірою». Очевидна гріховність католицького духовенства переконувала вірних у правильності нового вчення, робила безстрашними та відчайдушними. В той момент, верхівка католицької церкви усвідомила, що ситуація виходить з-під її контролю. Доводити першість церковники вирішили силою. Чи є це дивним? Однозначно, ні. Прихильників Реформації сприймали як єретиків, а їх ідеї — як ересь. Але ця «ересь» була іншою, вона вийшла з-під контролю. Все очевиднішим ставав факт: церква не може надалі існувати у середньовічному форматі.

Папа **Павло III (1534–1549)** — особа одіозна, непотист. Він усвідомлював потребу змін. За час його перебування на посаді понтифіка в католицтві відбулися фундаментальні зрушення. Їх закріпив **Тридентський собор (1545–1563)**. Саме він і став точкою оновлення і відродження католицької церкви. Католицтво не піддалося на «провокацію» діячів Реформації. Внісши певні корективи, католики залишилися вірними своїй релігійній доктрині і постулатам, але явно очищалися від середньовічного мороку. Було заборонено продаж індульгенцій, почалася ефективна боротьба з корупцією та кумівством, запроваджувалася духовна дисципліна тощо. Оновлена і реформована Священна колегія кардиналів стала рушієм змін у Ватикані. Наступне покоління

пап було вже зовсім іншого штибу, як і сама католицька церква.

Католицизм мало чимало ресурсів для боротьби за душі вірних. Маючи владу, вплив і гроші, які давали безліч можливостей, церква використовувала звиклі для неї методи: залякування та розправу — інквізитори трудилися безупинно. Але ці «заходи» виявилися безсилими у боротьбі з ідеями, що полонили уми. Щоб повернути собі авторитет, католицизм прийняло нові правила гри, вдаючись до так званої «м'якої сили».

Для боротьби за «честь» церкви було створено **«Товариство Ісуса» (Орден єзуїтів) (1540)**. Його ще називали духовною поліцією, елітним військом католицизму. Учасники поєднували в собі фанатичну побожність та войовничість, а їх основним методом стало просвітництво. Організуючи якісні та безкоштовні осередки освіти, проводячи повсюдну катехизацію, потрапивши фактично у всі закутки Європи, вони змогли досить швидко та ефективно налагодити роботу ордену. І ця робота принесла неймовірні плоди.

Крім того, католики зберігали звичаї та традиції, що склалися у християнській церкві і так полюбилися людям. Однією з головних ідей оновленого католицизму була ідея єдності парафіан. Для цього було задіяно великий спектр колективних заходів: прощі, церемонії, процесії. Відчуття спільності, причетності до чогось більшого, божественного — один з головних постулатів нового католицизму.

Церква проявляла турботу про своїх вірян. Це була відповідь Лютеру, Цвінглі і Кальвіну. Вдалий піар, — мабуть, головний інструмент, з допомогою якого духовенство змогло повернути собі і авторитет, і паству. Та головний «козир» ще попереду. Про це наступна тема.

Аналоги в історії:

- прийняття Костянтином Великим християнства (те, що неможливо зупинити, потрібно очолити);
- Володимирове хрещення.

Застосування у наступних темах:

- культура бароко;
- Іспанія;
- Тридцятилітня війна;
- Річ Посполита;
- історія українських земель XVII ст.

Проекція в майбутнє: піар, пропаганда, просвітництво — методи так званої «м'якої сили». У подіях Контрреформації вперше сповна проявилися їх міць і потенціал. Саме такі ідеї сьогодні панують у сучасних «війнах» за уми. Протистояти їм може критичне, аналітичне мислення і вміння відрізнити «зерно від полови».

Висновок: фактично Реформація перемогла! Середньовічна католицька церква як така припинила існування. Натомість з'явився оновлений, відроджений і таки реформований католицизм. Мабуть, саме про це мріяли ті, хто стояв біля витоків реформаційних ідей. І досягти цього вдалося зовсім не насильницьким способом.

Незручна правда (для власної рефлексії): безсумнівно, у XVI столітті католицизм вийшло на якісно новий рівень, але остаточно очиститися від присмаку середньовічності змогло лише у XX столітті. За Івана Павла II.

§8 **Тема:** **Культура бароко і нова європейська наука.**

Твердження: «Культура бароко як інструмент Контрреформації».

Основна частина:

Радістю та пишнотою, після жахливих розправ та насильства, католицтво вирішило завоювати серця вірних. Церква не мала достатньо раціональних аргументів, тому зробила ставку на відчуття й атмосферність. Поширювалася помпезна театральність «церковного мистецтва», архітектури, музики. Так народився новий стиль — **бароко**. Його назва трактується як химерний, вигадливий. Це трактування є напрочуд вдалою характеристикою унікального, навіть ексклюзивного стилю. Величава надмірність і пишність, розкіш, недоступна простим смертним; розкіш, якої вартий лише Наймогутніший. Саме такі думки навіювали вірянам барокові храми.

«Тогочасні церкви у стилі бароко «захарашчені» вівтарями, колонами, статуями, херувимами, золотим листям, іконами, дароносицями, свічниками й кадилами, мали не залишити вірним жодного місця для особистих думок. Лише возвеличення Господа і відчуття приналежності до чогось неймовірного, навіть нереального...» (Норман Дейвіс). Врешті, мистецтво і має вражати! **Бароко** — яскравий приклад того, як це робити ефективно. Цей стиль полюбився людям і швидко поширився Європою. Адаптовувався під національні особливості, трансформовувався і увійшов до культурної скарбниці багатьох європейських країн. Яскравим прикладом такої взаємодії було козацьке бароко, яке повною мірою

увібрало прикметні риси цього європейського стилю, але стало неповторним проявом саме мистецтва українського козацтва.

Нова європейська наука, що зародилась і активно розвивалася у ранньомодерний час, стала продовженням культури радше **Відродження** ніж саме **бароко**. Адже вона швидкими темпами набирала раціоналізму і науковості, а тому все швидше віддалялася від божественного трактування світу і його законів. Натхненне науковими працями мислителів Античності (вони трактували світ як набір законів і закономірностей), нове покоління дослідників здійснило науковий прорив, фактично відкидаючи «Боже Провидіння». Але церква, оговтавшись від «жахіть» Реформації, чинила явний спротив таким тенденціям. **Миколай Коперник** так і не наважився опублікувати свої праці про **геліоцентричність** за життя, **Галілео Галілей** — публічно їх зрікся, а **Джордано Бруно** за свої переконання був спалений на вогнищі. І це відбулося не у «несамовитому» Середньовіччі, а в 1600 році! Врешті, правдивість **геліоцентризму** церква таки визнала... у 1992 році! Вже після польоту Юрія Гагаріна та висадки Ніла Армстронга! Тому тогочасні вчені змушені були діяти обережно. Навіть більше, багато з них були щирими християнами і намагалися примирити церкву та науку. Так, **Ісаак Ньютон** — вчений, значущість якого важко переоцінити, людина, яка «розтлумачила» наш світ у математичному вимірі, і, водночас, людина яка до кінця життя залишалася ревним християнином. Саме він заклав підвалини сучасної науки, в якій не залишилося вже нічого «божественного».

Думки таких філософів, як **Френсіса Бекона** («Знання — саме по собі сила») чи **Рене Декарта** («Я мислю, отже я існую»), заклали фундаментальні підвалини нового

світогляду. Їхні праці позбавляли залежності людини від природи, від самого Бога...

А **Вільям Шекспір**! Із Галілео Галілеєм вони були однолітками. І кожен здійснив прорив у своїй галузі. Так, у центрі галактики Галілей поставив Сонце. У центрі дозвілля тогочасних людей Вільям Шекспір поставив театр. Адже революційними були не його твори, а саме спосіб їх представлення. Його чи не перший публічний театр **«Глобус»** став класною альтернативою популярній у той час розвазі — прилюдним стратам. Перевершити заслуги Шекспіра змогли лише брати Люм'єр, подарувавши світові кінематограф у кінці XIX ст.

Аналоги в історії:

- грецький театр;
- готичні собори та інші сакральні споруди й атрибути, які мали вражати (піраміди, зиккурати, колізей).

Застосування у наступних темах:

- Австрія;
- Річ Посполита.

Проекція в майбутнє: різні сили, не маючи раціональних, логічних аргументів часто починають вдаватися до відчуттів і інстинктів. Це стало ефективним методом. І хоча це не є абсолютним злом, але дає широкий простір для маніпуляцій і навіювань.

Висновок:

- мистецтво бароко — один із методів Контрреформації, покликаний підняти авторитет і вплив католицизму за допомогою помпезности та величавости;

- нова європейська наука є швидше продовженням наукових відкриттів доби Відродження, адже прослідковується дуже чітка тенденція від божественного трактування світу до наукового.

Незручна правда (для власної рефлексії): схоже, формула «хліба і видовищ» не втрачала актуальності у всі часи. Змінювалися тільки «видовища».

§9 Тема: Франція у XVI – XVII ст.

Твердження: «Держава — це я, держава — це Версаль. Король-сонце, король-суперстар».

Основна частина:

Після поділу імперії Карла Великого Франція впевнено почала шлях могутньої держави. У ранньомодерний час увійшла розвиненою багатою країною. Розвинулася торгівля, зародився капіталізм, вдосконалилися винаходи. Феодалізм залишався у сільській місцевості. Це гальмувало її розвиток і спричиняло невдоволення селян. **Абсолютизм** як форма правління мав певний запит у Європі. Середньовічні **станово-представницькі монархії** не могли забезпечити порядку та законності. Суспільство ці надії поклало на «сильного монарха». Такими монархами у Франції стали **Франциск I Валуа (1515–1547)** та його син **Генріх II (1547–1559)**. З їх іменами пов'язують зародження французького абсолютизму.

Реформація не оминула Франції. У часі вона співпала з династичною кризою. Коли ж до боротьби за трон долучилося ще й релігійне питання — протиборство стало несамовитим. Події **Варфоломійської ночі** — можливо найтрагічніший момент тогочасних релігійних воєн у Європі. Французькі релігійні війни увійшли в історію, як **«війна трьох Генріхів»**. Коли ж **Генріха де Гіза** підступно вбили за наказом правлячого короля **Генріха III**, протистояння досягло епогею. Прихильники Гізів (**гугеноти**) вбивають Генріха III, і правлячим монархом став «єдиний живий» **Генріх IV Наварський (1589–1610)**. Гугенот, який зрікся переконань («Париж вартий меси»), він утвердив **династію Бурбонів** на троні Франції. Найбільшим досягненням короля став

Нантський едикт про віротерпимість, монарх впевнено продовжував політику попередників — курс на абсолютизм.

За короля **Луї XIII (1624-1642)** Францією фактично керував кардинал **Рішельє (1624-1642)**. Не просто монархіст, а супермонархіст. Основою його політики були абсолютний абсолютизм і достатня віротерпимість. У той час країна досягла небаченого успіху. Дбав про розвиток економіки, підтримував науку, проводив активну дипломатичну роботу, хоча не гребував і військовою справою, коли це було потрібно. За його правління Франція освоїла чимало нових колоній, примноживши як територію, так і прибутки.

Доконаним абсолютизм став за його наступника **Луї XIV (1643-1715)**. Неймовірний і дивовижний. Певною мірою йому пощастило — отримав могутню державу від своїх попередників. На службу ж до нього потрапило багато талановитих чиновників, зокрема **Жан-Батист Кольбер**, який опікувався економікою. Тож у короля були грандіозні плани. Доки Шекспір в Англії доводив, що «весь світ театр», **Луї XIV** «втільював» його ідею в життя. Правління саме цього монарха видається егоїстичним, легковажним і марнотратним (нераціональним, нерозсудливим). Та чи було це так? Є кілька доволі цікавих фактів. У першу чергу це **Версаль** — палац марнославства та надмірностей. Палац-держав. «Тримай друзів близько, а ворогів ще ближче», — здається, так казали древні. **Луї XIV** «тримав» всіх під одним дахом. Тримав буквально. Так він їх контролював. Ніхто не бунтував, не організовував заклоти, бо палацові стіни мають вуха. **«Король-сонце»** — так його називали піддані. «Сонце в центрі всесвіту, він у центрі Франції, Франція в центрі тогочасного світу» — такою, мабуть, була логіка суверена.

Версаль — не тільки палац-держава, це палац-театральна сцена. Влада, політика, мистецтво, майстерність — все злилося в цьому дивовижному місці. Елегантність та помпезність стала справою честі. Так формується індустрія розкоші, у якій Франція є лідером і сьогодні, індустрія моди, яку піднесли фактично до рівня мистецтва саме тут.

Та є ще дещо у цьому параді самолюбівання. Мабуть, король став предтечею чогось абсолютно нового, певною мірою він, як і да Вінчі, випередив свій час. Адже **Луї XIV** можна вважати іконою свого часу, він був суперзіркою тогочасного реаліті-шоу, він був кумиром! Ним захоплювалися, його наслідували, від нього шаленіли, і не тільки у Франції. Він, мабуть, став першим творцем такого явища, як імідж. Був людиною-брендом! В іншу епоху, очевидно, збирав би стадіони не гірше за Бітлів?

Чи страждав він зірковою хворобою? Очевидно, що так. Чи була така його поведінка холоднокровною і продуманою? Хто зна. Але сталося так, що король-сонце був піонером сучасних медійних поп-технологій, коли «видовища» відволікають увагу публіки (соціуму) від реального стану речей. У цій сфері Луї XIV можна вважати навіть генієм. Адже, коли «на сцені» відбувається таке дійство — кого цікавить, що відбувається «в залі»?

Але зірковість — ненадійний аргумент. Під завісу правління **Луї XIV** проблеми Франції стають все очевиднішими, абсолютизм себе вичерпав.

Аналоги в історії:

- фараони (їх життя, а особливо смерть, теж були досить театралізовані);
- римські імператори тощо.

Застосування у наступних темах:

- Просвітництво;
- Французька революція.

Проекція в майбутнє: сучасні різноманітні технології «управління» масами користуються тим же принципом — відволіканням уваги. А Луї XIV можна назвати прабатьком такого типу розваг, як реаліті-шоу.

Висновок: у Франції розвинувся і міцно утвердився абсолютизм, апогей якого припав на правління Луї XIV. Франція досягла неабиякого успіху, але це була заслуга не стільки правителів, скільки талановитих і відданих Франції наближених до короля людей, таких як Рішельє, Мазаріні, Кольбер тощо. Криза абсолютизму, який, як і станово-представницька монархія, не зміг задовольнити запит суспільства на законність і порядок, найшвидше проявилася теж тут.

Незручна правда (для власної рефлексії): що ж від нас ховають за реаліті-шоу? Все найцікавіше, як завжди, — за лаштунками.

Публічна історія: «BBC. Велич і падіння Версаля. Мрія короля»

<https://www.youtube.com/watch?v=hWpGLlo9qUA&t=2710s>

§10 **Тема:** **Володіння династії Габсбургів.**

Твердження: «"Чистота" релігії, "чистота" крові».

Основна частина:

XVI століття — це «століття Іспанії». Адже вона вступила в нову епоху як найбагатша та найвпливовіша імперія. Фундамент могутності заклала монарша пара **Ізабель** та **Фернандо**, які стали творцями власне Іспанії. Завершивши **реконкісту**, принагідно привласнивши багатства піренейських мусульман, профінансувавши Колумба та забезпечивши собі і нащадкам незліченні ресурси Нового світу, фактично вивели свою країну у світові лідери.

Їх онук, **Карл V (1516–1556)**, теж через династичний шлюб своїх батьків, приєднав до цих неозорих володінь ще й землі **Габсбургів**. Важко однозначно відповісти, хто виграв більше від цього союзу: багата Іспанія чи титуловані, впливові та родовиті Габсбурги? Союз, однозначно, був вельми взаємовигідним. Очолювати цю державу стало справою зовсім нелегкою. **Карл V** був політиком розсудливим і виваженим, намагався давати раду численним викликам (як внутрішнім, так і зовнішнім), ефективно управляти своєю, без перебільшення, грандіозною країною. І в нього була мета. Прикметною рисою Піренеїв, які пережили Реконкісту, було тотальне панування католицизму (під егідою його і здійснювалося «відвоювання»). У світі, де все більше набирала розмаху Реформація, Іспанія намагалася бути форпостом католицької церкви. Сам же **Карл V** мріяв про створення світової християнської імперії! Цю мрію він прищепив і сину **Філіпу II (1556–1598)**. Імперію, правда,

довелося розділити — надто величезною і розрізненою вона була (різні народи, різні релігії, різні континенти). Так з'явилися **іспанські** та **австрійські Габсбурги**, і кожна гілка пішла своєю дорогою.

Усе своє життя **Філіп II** присвятив боротьбі з інаковірцями. Фанатичний католик, віротерпимість вважав гріхом, тому все його правління пройшло під знаком насильства та зверхності. Філіпа не можна назвати ні розсудливим, ні далекоглядним. Домагаючись світового панування католицизму, розтратив і багатства, і велич, і владу. «Падіння» почалося з гоніння на нехристиян у самій Іспанії. Мусульман та євреїв вигнав без пожитків, а з тими, хто залишився, вчинив жорстоку розправу. У країні не стало інтелектуалів, розумних маврів-мусульман та підприємливих юдеїв. Та й цього виявилось замало. Гонінню піддалися і християни, які хоч якось контактували із нехристиянами. Врешті-решт навіть довелося доводити, що у твоєму роду не було інаковірців... Саме так зароджувалася страхітлива та моторошна ідея «чистоти крові».

Та й «неправильні» християни викликали у Філіпа II лютю. Хоча Нідерландська революція почалася через певний ряд причин, все ж наріжним каменем тут стала релігія. Король-іспанець не міг «пробачити» бунтівникам протестантизму. Революцію він намагався втопити в крові, але повстанці вистояли. Іспанія втратила найбагатшу провінцію-колонію! Втратила також і першість на морі, кинувши виклик протестантській Англії. Нетерпимість, релігійний фанатизм та відчуття зверхності погубили багату і могутню країну. «Бог, як і Філіп II, не усміхався Іспанії»... (Норман Девіс).

У тих володіннях, де Габсбурги проявляли більшу стриманість і толерантність, справи йшли краще. Австрія

потроху, але впевнено досягала зоряного часу. Згодом навіть отримала титул «найдемократичнішої імперії». Італійські клаптикові держави теж вирізнялися достатньою терпимістю. Це породило мистецтво Відродження, яке сколихнуло світ.

Аналоги в історії:

- Переслідування християн у Римі.

Застосування у наступних темах:

- Нідерланди;
- Англія;
- Тридцятилітня війна;
- Австрія.

Проекція в майбутнє: моторошні ідеї чистоти крові, апробовані Філіпом II, «вистрелили» страшною трагедією у XX столітті. Філіп II став попередником А. Гітлера. Обоє зазнали поразки, бо нетерпимість і фанатизм — шлях у нікуди.

Висновок: маючи багатющі, можливо найкращі ресурси, Іспанія втратила фактично все. Причиною цього була відсутність релігійної толерантності в політиці Філіпа II, що проявлялася в недалекоглядності та неадекватності.

Незручна правда (для власної рефлексії): чи людство пододало релігійний фанатизм і нетерпимість сьогодні?

Публічна історія: «Розквіт великих імперій. Крихітні Нідерланди — величезна імперія»

https://www.youtube.com/watch?v=qTXEp9H_RWI&list=PLmL-9vdUCWDbUs5PoouQxCz9UpYK6oUKx&index=4

§11 *Тема:* Національно-визвольна війна в Нідерландах.

Твердження: «Імперія толерантності».

Основна частина:

Нідерланди — невеличкий, нічим непримітний клаптик суходолу, обділений ресурсами. Ці землі почали заявляти про себе після Великих географічних відкриттів. Зоряний час цього регіону розпочався тоді, коли торгові шляхи перемістилися із Середземномор'я в Атлантику. Чудові мореплавці – жителі цих земель швидко вклинилися у світову торгівлю. А капіталізм, який тут розвивався чи не найшвидше в Європі, перетворив Нідерланди на прогресивну і багату провінцію. Ще з часів Середньовіччя ця територія входила до складу Священної Римської імперії і в якості володінь Габсбургів потрапила в залежність від іспанського короля **Карла V**. Багата провінція приносила майже 1/4 прибутку імперії, але це не вберегло її від фанатичної релігійної нетерпимості наступника Карла, його сина **Філіпа II**.

Реформаційні ідеї надзвичайно швидко охоплювали промисловці-капіталісти. Особливо поширеним у Нідерландах став **кальвінізм**. Популярності додавало йому негріховне трактування збагачення, на протигагу католицизму, який вчив скромності і бідності. Протестантизм руйнував плани **Філіпа II**, який мріяв про панування однієї релігії — християнства католицького зразка. Що поробиш, назрів бунт.

Залишимо відкритим і дискусійним питання: чи була ця революція національною? Адже нації як такі у XVI ст. лише зародилися і почали формуватися. Повсюдно домінував принцип підданства, людність асоціювала себе радше з

релігіями, ніж народностями. Сучасні нації вийшли на історичну арену у XIX столітті. Тож це питання вимагає більшого дослідження й осмислення істориками-фахівцями. Ми ж констатуємо: революція, яка розпочалася у Нідерландах, першопричиною мала релігійні питання. Економічні проблеми були не менш важливими. Надмірні, а в часі революції і непосильні податки (так, Іспанія викачувала гроші з «низинних земель») перешкоджали розвитку бізнесу і не могли не дратувати нідерландських промисловців. Очевидно, що і питання національної приналежності теж відіграло свою роль. Та яку саме — важко відповісти однозначно.

Отже, розпочалася **Нідерландська національно-визвольна війна (1568-1648)**. На придушення повсталих вирушив жорстокий і безжальний **герцог Альба**, але зустрів відчайдушний опір. У **1579 році** сім північних штатів об'єдналися, а в **1581** оголосили незалежність **Об'єднаних провінцій Нідерландів**. Південні провінції залишилися вірними Іспанії. Їх дороги розійшлися. Нідерландці не стали триматися за єдність, ризикуючи разом «піти на дно». Таке рішення виявилось історично виправданим у той час.

Так була створена одна з перших новочасних республік. Нідерланди розвивалися шаленими темпами. В основі їх економічного процвітання була морська торгівля. Тут вони стали явними лідерами. За деякими даними володіли більшою частиною всіх торгових суден кінця XVI – початку XVII ст. А запорукою їх успіху були толерантність і терпимість. Країна радо приймала вигнанців з інших країн, а ті вели її до успіху. Іспанські євреї осіли тут, подарувавши цій країні свою підприємливість, ювелірне ремесло та основи фінансової системи. Протестанти-капіталісти, вчені і філософи, інженери та ремісники, що залишили свої землі через Контрреформацію, знаходили тут прихисток. Мореплавання,

що стало основою торгівлі, давало надприбутки. Отож, Нідерланди стали країною прогресу. Тут заснували одні з перших акціонерних товариств, створили Ост-Індійську компанію, банки та біржу тощо.

Та знову ж таки «але». Віддаючи належне терпимості і прогресивності нідерландців, не забуваймо, що одним з головних товарів, на якому вони будували свій добробут, стали африканські раби...

Аналоги в історії:

- Римська імперія;
- Монгольська імперія (імперії, в основі могутності яких — терпимість).

Застосування у наступних темах:

- Тридцятилітня війна;
- Просвітництво;
- промисловий переворот.

Проекція в майбутнє: толерантність, точніше лояльність до поглядів і переконань інших, – можливо, найвдаліша інвестиція у майбутнє держав. Чи могли б такі люди, як Ігор Сікорський, Макс Фактор (Максиміліан Факторович), Енді Воргол (Андрій Варгола), реалізуватися у «своїх» нетерпимих чи недостатньо розвинених країнах? Чи відбулися б вони як люди-бренди, якби залишилися в Російській імперії?

Висновок: наріжним каменем Нідерландської революції стала релігія. Здійснюючи відчайдушний опір жорстокому і несамовитому герцогу Альбі та фанатичному Філіпові II, нідерландці змогли відстояти не лише право на віру, а й

незалежність. Стали багатю, прогресивною країною, «острівцем» терпимості у фанатичній Європі.

Незручна правда (для власної рефлексії): великою мірою Нідерландська революція була успішною ще й через те, що нідерландці розділили свої землі. Ті ж, хто хотів залишитися з Іспанією, з нею і залишився. Чи все ж таки доцільніше було триматися за єдність?

Публічна історія: «Розквіт великих імперій»
<https://www.youtube.com/playlist?list=PLmL-9vdUCWDbUs5PoouQxCz9UpYK6oUKx>

§12 *Тема:* Англія в XVI – XVII ст.

Твердження: «Революції ходять парами».

Основна частина:

Англія — ще одна з не надто «обдарованих» ресурсами частинок світу. Британські землі не особливо придатні до землеробства. Але тутешні лорди (феодала, знать) швидко «вкумекали», що вигідніше займатися вівчарством і продажем вовни (**обгороджування**). Тому тут швидко зароджується та розвивається капіталізм, з'являється «вільна» робоча сила з числа тих селян, що втратили землю через пасовища («Вівці з'їли людей»). Підприємливість вітається, новостворена буржуазія стає **«новим дворянством»**. Острівне розташування само по собі передбачає розвинене мореплавство. Торгівля і бізнес набирають обертів. Англія впевнено прямує до статусу найбільшої імперії в історії людства.

У цей час країною править **Генріх VIII Тюдор**. З його іменем пов'язують утвердження **абсолютизму**. Хоча, саме в Англії абсолютизм був вельми специфічним — англійський парламент фактично ніколи не припиняв роботи! А що ж Генріх VIII? Одружувався шість разів, і все з єдиною метою — отримати спадкоємця. Заради цього він навіть пішов на розрив з католицькою церквою! У **1534 році** процвітали реформаційні ідеї, тож міг собі таке дозволити. Так виникла **англіканська церква**. Хто ж її очолив? Звичайно ж, **Генріх Тюдор**.

Генріх докладав мегазусиль, щоб країна отримала спадкоємця, та марно. Доля ж готувала зовсім інший дарунок — гідну наступницю. Королевою стала позашлюбна в очах церкви і світу, дочка від другого шлюбу **Єлизавета (1558-**

1603). Цьому передували передчасні смерті молодшого брата (короля Едварда) та старшої сестри (королеви Марії). Тому коронація Єлизавети багато в чому була непередбачуваною і несподіваною, навіть для неї самої. Важко переоцінити заслуги цієї правительки. Її по праву називають «матір'ю нації», а правління — «золотим віком». Англія все впевненіше розвивалася, королева дбала про своїх підданих, очолила війну з Іспанією, яка була визвольною, стала символом своєї країни. Після розгрому Непереможної армади Філіпа II (вдівця старшої сестри Марії, іспанського короля, який вирішив, що має права на англійський трон, люто ненавидів усіх некатоликів, у тому числі і протестантку Єлизавету) Англія почала лідирувати на морі, посунувши іспанців назавжди з цієї позиції. У той час володіння англійської королеви охоплювали четверту частину суші, на якій проживала четверта частина людства. Єлизавета навіть по смерті дбала про Англію. Обравши своїм спадкоємцем шотландського короля **Якова VI** (сина страченої нею сестри Марії Стюарт), за допомогою династичного ходу припинила шотландсько-англійський конфлікт.

Правління Стюартів, Якова та його сина Карла, було нелегким. Недаремно, мабуть, англійці були такі категоричні щодо «чужаків» на троні. Не всі могли вловити їх «аристократичну» вдачу і дивний потяг до демократії й компромісу. Стюарти теж не змогли. Розпуск парламенту — погана ідея. Всі попередні монархи намагалися «приборкати» парламент, але його ліквідувати «не додумався» навіть норавливий Генріх VIII. На додачу, розгорівся релігійний конфлікт між поміркованими англіканцями і радикальними пуританами, які хотіли очистити церкву від всього католицького.

В Англії спалахнула революція між прихильниками короля та парламенту, яка мала ще й релігійний «присмак». У парламенту не було професійного війська. Його створив **Олівер Кромвель**. Окрасою цієї армії стали дисципліна та релігійний, пуританський фанатизм. У **1649 році** революція «перемогла». Короля було страчено, Англію проголосили республікою. І як доречно пригадати зараз крилатий вислів: **«Революції ходять парами»!** Чому? Бо тут задіяний певний подієвий алгоритм. Звичайно ж, він умовний. У «реальному житті» є безліч особливостей. Але на то він і алгоритм, щоб лише окреслювати подію, а не характеризувати її.

У революції брало участь багато різноманітних груп людей. Вони об'єднані одним — протестом проти чинної влади. Але що робити, коли мета досягнута і ненависна влада повалена? Захоплені революційним запалом, люди не уявляють, що ж далі. Точніше, уявляють, але кожен по-різному. І та невеличка група людей, що опиняється при владі, часто не може відповісти на соціальний запит, а на критику (часто-густо доречну) найчастіше відповідає терор. Настає майже повсюдне розчарування революцією, а погіршення рівня життя (що є неминучим) веде до ностальгії за «старими порядками». Так відбувається **реставрація** дореволюційного режиму.

В Англії сталося саме так. У скорому часі «республіку» очолив **Олівер Кромвель**, встановивши там фактичну диктатуру. Тож після його смерті у 1660 році (після «жахіть» республіки) відновили і посаду короля, і парламент. До влади знову прийшли Стюарти. Та далі ще цікавіше. Коли до влади повертається дореволюційний режим, він кидає всі сили на недопущення нової революції. Боїться її! Відбувається так званий процес «закручування гайок». Але народ вже не той. У нього є революційний досвід, чому б його не застосувати? І

знову революція! Тому вони і ходять парами! А ще революція може бути незавершеною. Тоді теж слід очікувати ще однієї революції.

Отже, Стюарти в Англії не врахували помилок своїх попередників і намагалися ліквідувати парламент, замість того, щоб взаємодіяти з ним. У **1688 році** відбулася **«Славетна революція»**. Трон посів їх далекий родич **Вільгельм III Оранський**. Що ж зробив він? Визнав те, за що так відчайдушно боролись англійці, — парламент. Підписав **«Біль про права»** — документ, який і понині регламентує відносини між парламентом і королем. Англійці вкотре продемонстрували своє мистецтво компромісу.

Аналоги в історії: питання потребує дискусії.

Застосування у наступних темах:

- історія Англійської держави;
- Французька революція кін. XVIII ст.;
- історія Франції XIX ст.

Проекція в майбутнє: історія революцій вельми актуальна в нашому суспільстві. Незавершені революції найчастіше ведуть до їх повтору. «Помаранчева революція» і «Революція Гідності» — явна пара, але чи завершена? То що нас чекає далі? Цікава і водночас, складна тема.

Висновок: історія Англії Нового часу — яскрава і захоплива. Це історія впевненого шляху до триумфу.

Незручна правда (для власної рефлексії): кожна революція свідчить про втрату зв'язку між владою і суспільством.

§13 *Тема:* **Річ Посполита: шляхетська демократія.**

Твердження: «Нагодувати Європу».

Основна частина:

Однією з характерних ознак кінця Середньовіччя та початку Нового часу стало зникнення одних держав і поява інших. На теренах Центрально-Східної Європи це було особливо помітним. Відшуміла слава колись «чутної у всіх кінцях землі» Руси-України, і навіть її правонаступниця — держава Галицько-Волинська — зійшла з історичної арени. Держави рицарів-хрестоносців теж відійшли в небуття. Тепер гравцями на політичній арені стали інші — королівство Польське, князівство Литовсько-Руське, царство Московське тощо. Золота Орда втрачала могутність, однак Османська мусульманська держава, що постала замість лояльної християнської Візантії, вже хижо зиркала у сторону «слов'янського ясиру». Отож, усе змінювалось і трансформувалося.

Позбувшись одного ворога, отримуєш іншого. Надто часто так траплялося впродовж історичного процесу. Адже, коли князь Святослав розбив хозар, їх змінили печеніги. Та й королівство Польське з князівством Литовсько-Руським, подолавши монголів з тевтонцями, отримали серйозний виклик — зазіхання «північного сусіда». Єдність геополітичного курсу та певна спільність внутрішнього устрою неминуче «штовхали їх в обійми один одного». Польща, маючи більш вигідні позиції, намагалася зайняти роль лідера. Литовсько-Руська держава противилася. А реальність була неминучою. Держави таки об'єдналися у

1569 році у Любліні. Так виникла **Річ Посполита** — держава двох народів. Це одна з найбільших полірелігійних та полікультурних держав тогочасної Європи. Однак від початку було досить очевидним те, що саме «польськість» відіграє головну скрипку у цьому союзі. Ополячення та окатоличення стали типовими і, навіть, масовими у той час.

У Речі Посполитій утвердилася незвична форма правління — **шляхетська республіка**. На це було кілька причин. **Шляхта** — привілейована та доволі значна частина суспільства. Тут були і великі магнати, і зовсім дрібні шляхтичі. Всіх їх об'єднувала потреба володіння землею. Це давало багато можливостей. У першу чергу фінансових. Адже, як згадують сучасники, після **1569 року** «братія шляхетська, побачивши перед собою родючі українські землі, думала не про татар та козаків, а про нову здобич для власного плуга». Та виростити продукцію — це пів справи. Ще потрібно її ефективно збути. І у шляхти з'явилася така можливість. Після Великих географічних відкриттів Європу захлиснула **«революція цін»**. Раптове збагачення європейців і розвиток підприємництва, яке витісняло сільське господарство у Західній Європі, призвели як до браку продуктів харчування, так і до можливості їх купити деінде. Західноєвропейський попит і східноєвропейська пропозиція знайшли один одного. Крім того, Європу все більше полонила картопля. Не всі регіони однаково швидко переходили на новий «продукт», але врешті вона таки «підкорила» цю частину світу. А Східноєвропейський регіон остаточно перетворився на «житницю Європи». Шляхта швидко «допетрала», які неймовірні перспективи відкрилися перед нею. Аграрний сектор втягувався у товарно-грошові відносини, завдяки повсюдному заснуванню фільварків. Знать Речі Посполитої багатіла, мабуть, не гірше іспанської, а населення, особливо

українське, для якого родючі чорноземи стали і благословенням, і, водночас, прокляттям, стрімко скочувалося в кріпацьке пекло. Отож, чи міг думати Колумб, що його відкриття сприятиме закріпаченню українських селян?

Шляхта, яка відчула неймовірну фінансову спроможність, неминуче почала претендувати на все більшу роль у політичному житті країни. Врешті, в Англії «нові дворяни» поводитися схожим чином. У Речі Посполитій діяв потужний парламент — **сейм**, який був головним органом управління державою, адже королі не те, щоб залежали від нього, а обиралися ним! Але в Англії і в Речі Посполитій була різниця, фатальна відмінність: лорди займалися підприємництвом, активно втягуючись у капіталізм, у той час, як шляхту все більше засмоктував феодалізм, час якого минав. Українські землі з їх родючими чорноземами стали лише сировинним придатком, завдяки якому збагатилась і розквітла зовсім неукраїнська держава.

Аналоги в історії:

- використання ресурсу колоній.

Застосування у наступних темах:

- теми з історії України;
- Річ Посполита у XVII–XVIII ст.

Проекція в майбутнє: на ресурсі українських чорноземів ще не раз наживатимуться сусідні держави. Особливо «яскраво» це прослідковуватиметься у ХХ ст. Європу ще не раз нагодують «українським хлібом». Та чи матиме Україна від цього зиск?

Висновок: після Люблінської унії на карті Європи окреслилася велика і строката держава — Річ Посполита. Свою потужність вона будувала, продаючи зернові культури європейцям, які відчували дефіцит «хліба». Для цього активно створювалися фільварки і швидко закріпачувалося населення. Таким чином шляхта стала багатою і могутньою, витворивши оригінальну форму правління — шляхетську демократію.

Незручна правда (для власної рефлексії): а де ж русько-українська шляхта? Вона ж була потужною? Чому окатоличилась і полонізувалася? Чому не конкурувала з польською? Чому не використала такий фантастичний історичний шанс? Чи українська шляхта все ж була? І як ставилася до кріпаків-українців?

§14 *Тема:* Тридцятилітня війна.

Твердження: «Чи може «у повітрі пахнути війною»?

Основна частина:

Тридцятилітня війна... Вона не була такою знаковою подією, як відкриття Америки, чи такою фатальною як падіння Римської імперії. Ця війна не є й ознакою кінця епохи в сучасній історичній парадигмі. Але її наслідки, втім, як і її причини, важко переоцінити. Хтось вважає це протистояння останньою релігійною війною в Європі (після Селянської війни в Німеччині та «війни трьох Генріхів» у Франції), а хтось — справжнім першим масштабним конфліктом світового рівня. Чи суперечить одне іншому? Класично вважають, що Тридцятилітня війна стала апогеєм релігійних воєн між католиками і протестантами. Це дійсно так. Та знову є «але». То була війна зовсім іншого гатунку — щось нове в історії людства. Всеохопна. Війна, яка змінила Європу назавжди.

Історики виділяють три ключові ознаки наближення глобального конфлікту.

Ознака перша — **«повітря пахне війною»**. Отож, війна вимагає засобів. Вступати у конфлікт, не маючи достатньо зброї, не бажає ніхто, бо це програш. У європейців на початок XVII ст. ресурси з'явилися. Колонії приносили прибутки, тож збройні сили були забезпеченими. Та саме військо реформувалося — запроваджувалася професійна армія, офіцери якої мали мати спеціальну освіту. Зараз ми назвали б це «гонкою озброєнь». Ознака друга — «бажання» до війни. Держави відчували потребу переглянути та

переділити існуючу карту світу. Територіальні претензії і локальні конфлікти — ще один маркер «бурі, що насувається». Ознака третя — біполярність. Ті, що конфліктують, чітко знають, «хто є хто і з ким». Війна не розпочнеться, доки є ті, що вагаються. Лише коли окреслюються два блоки держав, розпочинається зворотній відлік часу. У нашому випадку це **Євангелістична ліга (1608)** і **Католицька ліга (1609)**. Центральна Європа перетворилась у пекельне поле бою. Лише через тридцять років переміг здоровий глузд. Іншого переможця не виявилось. Ця війна змінила світ. Найбільш очевидні результати ті, які нам добре відомі: певна перевага Франції, поява нових держав, зокрема Нідерландів, утвердження протестантизму як ще однієї гілки християнства, закріплення роздробленості Німеччини, поява паростків віротерпимості. Цей жахливий досвід таки змусив європейців розділити політику і релігію назавжди.

Та були й далекосяжні наслідки. Європа намагалася вийти з глухого кута. У Вестфалії ніхто не хотів «залишитися обділеним» і всі бажали «зберегти лице». В Середньовіччі «арбітром» виступала церква. Така її роль у ранньомодерній добі була повністю нівельована. Країни самотужки давали собі раду. Отже, це був складний багаторічний експеримент, бо компромісу досягти непросто. Тому Вестфальська система договорів є першою спробою саме дипломатичного мирного врегулювання конфлікту. Вона ляже в основу всіх міжнародних відносин сучасності. «Затяті вороги стали партнерами у новому світі незалежних держав у співдружності рівних націй» (Крістофер Кларк). Це був початок міжнародного права.

Хоча Франція вийшла з війни явним фаворитом, але все ж саме тоді почала формуватися відома «система

європейської рівноваги». Хоч і з певними «збоями», але вона існує до сьогодні. І до сьогодні є основою миру в Європі.

Аналоги в історії: безпрецедентне перше в історії явище.

Застосування у наступних темах:

- міжнародні відносини;
- Наполеонівські війни (створення Священного Союзу)
- створення Ліги Націй та ООН;
- Перша та Друга світові війни.

Проекція в майбутнє: очевидним стає твердження: «Пакт Молотова-Ріббентропа — зелене світло війні» (біполярність). І стає моторошно від того, що зараз нам «бракує» лише біполярності.

Висновок: Тридцятилітня війна — особлива війна. Це заключний етап релігійних воєн і початок конфліктів «світового» масштабу. Це переломний конфлікт, бо саме його завершення народило сучасну міжнародну політику.

Незручна правда (для власної рефлексії): ще одна жахлива війна, у ході якої люди вбивали людей, християни вбивали християн... І все це заради влади і домінування...